

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF HISTORY

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORY AND CULTURE
JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES

№ 1

ԵՐԵՎԱՆ - ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ, YSU PRESS
2020

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
Պատմության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.դ., պրոֆ. **Էդիկ Մինասյան**
խմբագրական խորհուրդ՝

Արման Եղիազարյան (խմբագիր, պ.գ.դ., դոց.), **Արամ Սիմոնյան** (ԵՊՀ Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ, պ.գ.դ., պրոֆ.), **Աշոտ Մելքոնյան** (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պ.գ.դ., պրոֆ.), **Արտակ Մովսիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Ալբերտ Ստեփանյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հայկ Ավետիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հայրապետ Մարգարյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Լևոն Չուգասզյան** (արվեստագիտ. դոկտ., պրոֆ.), **Համլետ Պետրոսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Իգիթ Ղարիբյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Ջենրիկ Աբրահամյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հայկազ Հովհաննիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Աշոտ Ներսիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Աշոտ Հայրունի** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Վալերի Թունյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Վանիկ Վիրաբյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Ռաֆիկ Նահապետյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հակոբ Հարությունյան** (պ.գ.դ., դոց.), **Հովիկ Գրիգորյան** (պ.գ.թ., դոց.), **Մխիթար Գաբրիելյան** (պ.գ.թ., դոց.), **Էդգար Հովհաննիսյան** (պ.գ.թ., դոց.):

Главный редактор - докт. ист. наук, проф. **Эдик Минасян**
Редакционная коллегия:

Арман Егиазарян (редактор, д.и.н., доц.), **Арам Симонян** (директор Института Арменоведческих исследований ЕГУ, членкор. АН РА, д.и.н., проф.), **Ашот Мелконян** (академик АН РА, д.и.н., проф.), **Артак Мовсисян** (д.и.н., проф.), **Альберт Степанян** (д.и.н., проф.), **Айк Аветисян** (д.и.н., проф.), **Айрапет Маргарян** (д.и.н., проф.), **Левон Чугасзян** (докт. искусствовед. наук, проф.), **Гамлет Петросян** (д.и.н., проф.), **Игит Гарибян** (д.и.н., проф.), **Генрих Абраамян** (д.и.н., проф.), **Айказ Оганесян** (д.и.н., проф.), **Ашот Нерсесян** (д.и.н., проф.), **Ашот Айруни** (д.и.н., проф.), **Валерий Тунян** (д.и.н., проф.), **Ваник Вирабян** (д.и.н., проф.), **Рафик Наапетын** (д.и.н., проф.), **Акоб Арутюнян** (д.и.н., доц.), **Овик Григорян** (к.и.н., доц.), **Мхитар Габриелян** (к.и.н., доц.), **Эдгар Оганнисян** (к.и.н., доц.).

Editor-in-Chief - Doctor of Sciences, prof. **Edik Minasyan**
Editorial Board:

Arman Yeghiazaryan (editor, Doctor of Sciences, associate prof.), **Aram Simonyan** (Director of YSU Institute for Armenian Studies, Corresp. member of NAS RA, Doctor of Sciences, prof.), **Ashot Melkonyan** (Academician of NAS RA, Doctor of Sciences, prof.), **Artak Movsisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Albert Stepanyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Hayk Avetisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Hairapet Margaryan** (Doctor of Sciences, prof.), **Levon Chugaszyan** (Doctor of Arts, prof.), **Hamlet Petrosyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Igit Gharibyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Henrik Abrahamyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Haikaz Hovhannisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Ashot Nersisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Asot Hayruni** (Doctor of Sciences, prof.), **Valeri Tunyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Vanik Virabyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Rafik Nahapetyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Hakob Harutunyan** (Doctor of Sciences), **Hovik Grigoryan** (PhD of History, associate prof.), **Mkhitar Gabrielyan** (PhD of History, associate prof.), **Edgar Hovhannisyan** (PhD of History, associate prof.).

ISSN 1829-2771

**ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT**

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Էդիկ Մինասյան – ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ԳՈՐԾՈՒՄ (1941-1945 ԹԹ.).....	8
Эдик Минасян – ВКЛАД АРМЯНСКОГО НАРОДА В ПОБЕДУ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ (1941-1945 ГГ.).....	32
Edik Minasyan – THE CONTRIBUTION OF THE ARMENIAN PEOPLE TO THE VICTORY IN THE WORLD WAR II (1941-1945).	33
Արտակ Մովսիսյան – ՀԱՅ ԷԹՆՈՍԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐ ԹՎԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԻՆ (ԸՍՏ ԱՏՐԱԲՈՆԻ ԿԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ).....	34
Артак Мовсисян – ГЕОГРАФИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ АРМЯНСКОГО ЭТНОСА НАКАНУНЕ НАШЕЙ ЭРЫ (ПО СВЕДЕНИЯМ СТРАБОНА).....	40
Artak Movsisyan – THE GEOGRAPHY OF THE SPREAD OF THE ARMENIAN ETHNOS ON THE EVE OF OUR ERA (ACCORDING TO STRABO).....	40
Միքայել Մալխասյան – ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ԸՍՏ ԿԼԱՎԴԻՈՍ ՊՏՐՈՍՏԵՆՈՍԻ «ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ».....	41
Микаэл Малхасян – ЗАПАДНЫЕ ГРАНИЦЫ ВЕЛИКОЙ АРМЕНИИ ПО “ГЕОГРАФИИ” КЛАВДИЯ ПТОЛЕМЕЯ.	47
Mikayel Malkhasyan – THE WESTERN BORDERS OF GREATER ARMENIA IN CLAUDIUS PTOLEMY’S “GEOGRAPHY”.	47
Էդգար Վարշամյան – ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀՈՒՍԵԱ-ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԾԻՐՈՒՄ. ԱՐՇԱԿ Բ-Ի ԱՐՏԱՔԻՆ ԶԱՐԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	49
Эдгар Варшамян – АРМЕНИЯ В РАЗГАР РИМСКО-ПЕРСИДСКОГО КОНФЛИКТА: ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА АРШАКА II.	60
Edgar Varshamyan – ARMENIA IN THE MIDST OF THE ROMAN-PERSIAN CONFLICT: THE FOREIGN POLICY OF ARSHAK II.	61
Արգիշտի Վարդանյան – ՄԱՆՎԵԼ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆԸ ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԱՄԱԿԱԼ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ	62
Аргисhti Варданян – МАНВЕЛ МАМИКОНЯН – РЕГЕНТ И УПРАВЛЯЮЩИЙ ЦАРСТВОМ ВЕЛИКОЙ АРМЕНИИ.	68
Argishti Vardanyan – MANVEL MAMIKONYAN – REGENT AND RULER OF THE KINGDOM OF GREATER ARMENIA.	68
Արման Եղիազարյան – ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՌԱՎՍՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌ ԴԱՐՁԱԾ ՄԻ ԴԱՎԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ.....	70
Арман Егиазарян – О ЗАГОВОРЕ, ПРИВЕДШЕМ К РАСКОЛУ БАГРАТИДСКОГО ЦАРСТВА.	79
Arman Yeghiazaryan – ON A CONSPIRACY THAT CAUSED THE SPLIT OF THE BAGRATUNIES KINGDOM.	79
Արարատ Ստեփանյան – ՓԻԼԱՐՏՈՍ ԿԱՐԱԺՆՈՒՆՈՒ ՊԱՏԿԱՏԻՏՐՈՍՆԵՐԸ	81
Арарат Степанян – ПОЧЕТНЫЕ ТИТУЛЫ ФИЛАРЕТА ВАРАЖНУНИ.....	86
Ararat Stepanyan – THE HONORARY TITLES OF PHILARETOS BRACHAMIOS.....	86

Սեյրան Չաքարյան – ԱՉԳԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐՄԱՆ ՀԱՐՑԸ ՀԱՅՈՑ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՈՒՄ (ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ ԵՎ ՂԱԶԱՐ ԶԱՀԿԵՑԻ).....	88
Сейран Закарян – ПРОБЛЕМА ХАРАКТЕРИСТИКИ НАЦИИ В ХРИСТИАНСКОЙ ПАРАДИГМЕ АРМЯНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ (ГРИГОР ТАТЕВАЦИ И ГАЗАР ДЖАХКЕЦИ).....	97
Seyran Zakaryan – THE PROBLEM OF CHARACTERIZATION NATION IN THE CHRISTIAN PARADIGM OF ARMENIAN IDENTITY (GRIGOR TATEVATSI AND GHAZAR JAHKETSİ).....	98
Սարգիս Բալդարյան – ԿՈՍՏԱՆԴ ՋՈՒՂԱՅԵՑՈՒ ԿԱՃԱՌԱԿԱՆԱԿԱՆ ՁԵՆՆԱՐԿՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅԻ ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ՑԱՆՑՈՒՄ.....	99
Саркис Балдарян – ЦИРКУЛЯЦИЯ КОММЕРЧЕСКИХ УЧЕБНИКОВ КОНСТАНТА ДЖУГАЕЦИ В ТОРГОВОЙ СЕТИ НОВОЙ ДЖУЛЬФЫ.....	106
Sargis Baldaryan – THE CIRCULATION OF COMMERCIAL HANDBOOKS OF CONSTANT OF JULFA IN THE TRADE NETWORK OF NEW JULFA.	106
Արարատ Հակոբյան – 1920 Թ. ԹՈՒՐԵ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍԿՍՄԱՆ ՕՐԿԱ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ (ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ 100-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ).....	108
Арарат Акопян – К ВОПРОСУ О ДАТЕ НАЧАЛА ТУРЕЦКО-АРМЯНСКОЙ ВОЙНЫ 1920 Г. (К 100-ЛЕТИЮ ВОЙНЫ).....	117
Ararat Hakobyan – ABOUT THE DATE OF THE BEGINNING OF THE TURKISH-ARMENIAN WAR IN 1920 (TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE WAR).....	117
Նելլի Մինասյան – 1920 ԹՎԱԿԱՆԻ ԹՈՒՐԵ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՀԱՍԱԹՅՈՒՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԸ.....	118
Нелли Минасян – ТУРЕЦКО-АРМЯНСКАЯ ВОЙНА 1920 ГОДА И ПЛАНЫ ПАН-ТЮРКИЗМА.....	123
Nelli Minasyan – THE TURKISH-ARMENIAN WAR OF 1920 AND THE PROGRAMS OF PAN-TURKİSM.....	123
Սուրեն Ավետիսյան – ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՐՄԻՐ ԽԱԶԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵՇ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ.....	124
Сурен Аветисян – ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА КРАСНОГО КРЕСТА АРМЕНИИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.....	131
Suren Avetisyan – THE ACTIVITY OF RED CROSS SOCIETY OF ARMENIA IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WAR.....	131
Առնակ Սարգսյան – ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺՈՂՈՎԱԿԱՐԱՑՄԱՆ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (ՀՀ 2018 Թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....	132
Арнак Саргсян – УЧАСТИЕ В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ В РЕАЛИЯХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ВЫБОРОВ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИИ В 2018 Г.).....	139
Arnak Sargsyan – PARTICIPATION IN THE ELECTORAL PROCESS IN THE REALITIES OF DEMOCRATIZATION (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA IN 2018 ELECTIONS).....	139
Գայանե Թովմասյան, Ռուբիկ Թովմասյան – ՉՐՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՅՈՒՐԸՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՊԱԳԱՅԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ (ԱՇԽԱՐՀ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆ).....	140
Гаяне Товмасян, Рубик Товмасян – БУДУЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА В МИРЕ И В АРМЕНИИ.....	149

Gayane Tovmasyan, Rubik Tovmasyan – FUTURE TRENDS OF TOURISM AND HOSPITALITY INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE WORLD AND IN ARMENIA. 149

Արշալույս Տետեյան – ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԼԵՆՆԱ-ՑԻՆ ԴԱՐԱԲԱՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԲԱՆԱԶԵՎԵՐՈՒՄ 150

Аршалуйс Тетейан – ВОПРОС ПРИЗНАНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН И ПРОБЛЕМА НАГОРНОГО КАРАБАХА В РЕЗОЛЮЦИЯХ ЕВРОПЕЙСКОГО ПАРЛАМЕНТА. 156

Arshaluys Teteyan – RECOGNITION OF ARMENIAN GENOCIDE AND NAGORNO-KARABAKH PROBLEM IN THE RESOLUTIONS OF EUROPEAN PARLIAMENT. 156

ՀԱՎԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ / АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ / ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

Ռաֆիկ Նահապետյան – ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՆՆԱՇԽԱՐՀԸ՝ ԱՆԱՍՆԱՊԱՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԱՎԱՌՅՆ ԿԵՆՏՐՈՆ (ԸՍՏ ՀԱՎԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԵՎ ԱՆՏԻԿ ԳՐԱԿՈՐ ԱՐՔԵՈՒՐՆԵՐԻ) 157

Рафик Напетян – АРМЯНСКОЕ НАГОРЬЕ - ДРЕВНЕЙШИЙ ЦЕНТР СКОТОВОДЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ (ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛАМ И АНТИЧНЫМ ПИСЬМЕННЫМ ИСТОЧНИКАМ). 162

Rafik Nahapetyan – ARMENIAN HIGHLAND - THE MOST ANCIENT CENTRE OF CATTLE BREEDING CULTURE (ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL MATERIALS AND ANCIENT WRITTEN SOURCES). 162

Քրիստինա Այվազյան – ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ 163

Кристина Айвазян – БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В АРМЯНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ. 174

Christina Ayvazyan – CHARITY IN THE ARMENIAN FAIRY TALES. 175

ԱՐԿԵՍ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ / ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА / ART AND CULTURE

Գեղամ Ասատրյան, Ավետիս Գրիգորյան – ՄԱՔՐԱՎԱՆԻ ԽԱՉՔԱՐԵՐԸ (XII-XIV ԴԴ.) 176

Гегам Асатрян, Аветис Григорян – ХАЧКАРЫ МАКРАВАНКА (XII-XIV ВВ.) 181

Gegham Asatryan, Avetis Grigoryan – THE CROSSLINES OF MAKRAVANK (XII-XIV CENTURIES). 181

Մոնթե Մաթևոսյան – ՋՐԱՌԱՏԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՎԵՂԵՑՈՒ ԽԱՉՔԱՐԵՐԸ 185

Монте Матевосян – ХАЧКАРЫ ЦЕРКВИ СВЯТОГО КАРАПЕТА В ДЖРАПАТЕ 188

Monte Matevosyan – THE KHACHKARS OF JRARAT ST. KARAPET CHURCH. 188

Շուշանիկ Համբարյան – ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Հ^մ 1970 ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ ԵՎ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՈՒՇ ՇՐՋԱՆԻՆ ԲՆՈՐՈՇ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԳՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 191

Шушаник Амбарян – РУКОПИСЬ № 1970 ЕВАНГЕЛИЯ ИЕРУСАЛИМА И ИКОНОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МИНИАТЮР, ХАРАКТЕРНЫЕ ДЛЯ ПОЗДНЕГО ПЕРИОДА. 199

Shushanik Hambaryan – № 1970 GOSPEL OF JERUSALEM AND THE ICONOGRAPHIC FEATURES OF THE MINIATURES CHARACTERISTIC OF THE LATE-PERIOD. 199

ՍՓՅՈՒՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ / ДИАСПОРАВЕДЕНИЕ / DIASPORA STUDIES

Հրածին Վարդանյան – ՍՓՅՈՒՌԻ ՏԻՊՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅ ՍՓՅՈՒՐԸ.....	202
<i>Грацин Варданян – ТИПОЛОГИЯ ДИАСПОРЫ И АРМЯНСКАЯ ДИАСПОРА.....</i>	207
<i>Hratsin Vardanyan – TYPOLOGY OF DIASPORAS AND THE ARMENIAN DIASPORA.....</i>	208
Ալիկ Ղարիբյան, Գայանե Գալստյան – ՀՅԴԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲԱԿՈՐՈՒՄԸ ԱՄՆ-ՈՒՄ.....	209
<i>Алик Гарибян, Гаяне Галстян – НАЧАЛО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРФ ДАШНАКЦУТИОН В США.....</i>	214
<i>Alik Gharibyan, Gayane Galstyan – THE BEGINNING OF ARF DASHNAKTSUTYUN ACTIVITY IN THE USA.....</i>	215
Էդգար Հովհաննիսյան – ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱԿՆՈՐՅԱ ԴԴՐՈՑՆԵՐԻ ՀԻՄՆՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԴԵՐԸ ՀԱՅԱՊԱՅՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.....	216
<i>Эдгар Ованесян – СОЗДАНИЕ ВОСКРЕСНЫХ ШКОЛ КИЛИКИЙСКОГО КАТОЛИКОСАТА И ИХ РОЛЬ В СОХРАНЕНИИ АРМЯНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....</i>	225
<i>Edgar Hovhannisyán – THE FOUNDATION OF SUNDAY SCHOOLS OF THE CATHOLICOSATE OF THE GREAT HOUSE OF CILICIA AND THEIR ROLE IN PRESERVATION OF THE ARMENIAN IDENTITY.....</i>	225
Մարիամ Հակոբյան – ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵՎԵՂԵՑՈՒ ՀՈՒՆԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԵՐԻ ՁԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԿԱՐՁԱԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ 1920-1930-ԱՎԱՆ ԹԹ.....	226
<i>Мариам Акопян – ФОРМИРОВАНИЕ ЕПАРХИЙ АРМЯНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ В ГРЕЦИИ И ИХ АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ В 1920-1930-Х ГГ.....</i>	231
<i>Mariam Hakobyan – THE FORMATION OF THE GREEK-ARMENIAN DIOCESES OF THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH AND THEIR ADMINISTRATIVE-DEMOGRAPHIC DESCRIPTION IN THE 1920s AND 1930s.....</i>	231
Նարինե Նուշերվանյան – «ՍՓՅՈՒՐԸ-ՀՅՈՒՐԸՆԿԱԼՈՂ ԵՐԿԻՐ-ՀԱՅՐԵՆԻՔ» ՓՈԽ-ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՌԱՆԿՅՈՒՄԱԶԵՎ ՍՈՂԵԼԸ.....	232
<i>Нарине Нушерванян – ТРЕХСТОРОНЯЯ МОДЕЛЬ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ “ДИАСПОРА-ПРИНИМАЮЩАЯ СТРАНА-РОДИНА”.....</i>	240
<i>Narine Nushervanyan – "DIASPORA-HOST COUNTRY-HOMELAND" TRIANGULAR MODEL OF RELATIONS.....</i>	241
Գևորգ Ղուկասյան – ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՐԻ ԼՈՐԲԻՍՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ.....	242
<i>Геворг Гукасян – О ЛОББИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ В ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЕ.....</i>	250
<i>Gevorg Ghukasyan – ON THE LOBBYING ACTIVITIES OF THE ARMENIAN DIASPORA IN WESTERN EUROPE.....</i>	251

ԱՐՔՅՈՒՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ / ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ / SOURCE STUDIES

Հայկազ Հովհաննիսյան, Կարեն Բայրամյան – ՆՈՐԱՀԱՅՑ ԿԱԿԵՐԱԳՐԵՐ ԼԱՁԱՐՅԱՆՆԵՐԻ ԱՐԽԻՎԻՑ.....	252
---	-----

Այկազ Օգանեսյան, Կարեն Բայրամյան – НОВОВЫЯВЛЕННЫЕ ДОКУМЕНТЫ ИЗ АРХИВА ЛАЗАРЕВЫХ. 261

Haikaz Hovhannisyan, Karen Bayramyan – NEWLY REVEALED DOCUMENTS FROM THE LAZAREVS ARCHIVE. 261

Հովիկ Գրիգորյան, Հայկ Մխոյան – ԴԱՎԻԹ ԱՆԱՆՈՒՆԻ ԵՎ ԼԵՈՅԻ ՆԱՍԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 262

Օւիւկ Գրիգորյան, Այկ Մխոյան – ИЗ ПЕРЕПИСКИ ДАВИТА АНАНУНА И ЛЕО. 273

Hovik Grigoryan, Haik Mkhoyan – FROM THE LETTERS OF DAVID ANANUN AND LEO. 274

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՅԹՈՂԱԿԱՆ / УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ / EDUCATIONAL-METHODOLOGICAL

Արա Հովհաննիսյան – ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՆԴՈՒՄԸ (ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՈՐԵՆՆԻՇՆԵՐ) 275

Արա Օգանեսյան – УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ И ОСОБЕННОСТИ КУРСА “ИСТОРИЯ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ”. 281

Ara Hovhannisyan – EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND FEATURES OF THE COURSE “HISTORY OF ARMENIAN DIASPORA”. 282

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ / РЕЦЕНЗИЯ / REVIEW

Կարինե Եղիազարյան, Մերի Հովհաննիսյան. ЭДИК МИНАСЯН – ГЕРОИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРМЯНОК В ГОДЫ ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ КОНЦА XIX-НАЧАЛА XX ВЕКА, МОСКВА, «ЭДИТУС», 2020, 252 С. 283

Էդիկ Մինասյան, Էդիկ Չոհրաբյան. ՀԵՆՐԻԿ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ – ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽԱՑՄԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԴՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՍԿԻՉԲԸ (1956 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐ – 1991 Թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ), Ե., ԵՊՀ ՀՐԱՏ., 2019, 398 ԷԶ 286

Վալերի Թունյան, Արա Հովհաննիսյան. «ԴՈՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՍՏԻՏՈՒՄՆԵՐ, ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ», ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՂԿԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ / ԿԱԶՄՈՂ Է. ՄԻՆԱՍՅԱՆ /, Ե., ԵՊՀ ՀՐԱՏ., 2020, 212 ԷԶ 288

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 290

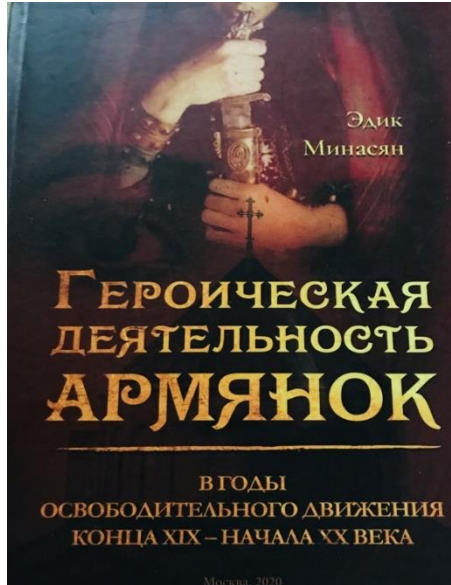
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS 292

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ 294

NOTICE FOR THE AUTHORS 294

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ЭДИК МИНАСЯН, ГЕРОИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРМЯНОК В ГОДЫ ОСВОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ КОНЦА XIX–НАЧАЛА XX ВЕКА, МОСКВА, «ЭДИТУС», 2020, 252 С.

Մոսկվայի «Էդիտուս» հրատարակչությունը վերջերս ռուսերոն լեզվով հրատարակեց Էդիկ Մինասյանի հեղինակած «Հայուհիների հերոսական գործունեությունը 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի ազգային-ազատագրական շարժման տարիներին» 252 տպագիր էջեր ընդգրկող մենագրությունը: Այն ռուսալեզու ընթերցողին ներկայացնում է հայուհիների հերոսական գործունեության ամբողջական դրվագներ հայդուկային (ֆիդայական) պայքարից սկսած՝ ներառելով նաև 1915-1923 թթ. ինքնապաշտպանական հերոսամարտերը: Վաստակաշատ պատմաբանի այս մեծարժեք աշխատության մեջ ընդգծվում է հայ կնոջ դիրքի ու կոչման մասին այն վեհ ու բարձր ըմբռնումը, որն ամրագրված է մեր պատմության բազմաթիվ էջերում, ինչպես նաև բացահայտվում է հայ կնոջ, հայ մոր կերպարը, որը հայրենիքի ու ազգի համար բախտոտ օրերին անմասն չի մնացել գոյապայքարից՝ ձգտելով ամրագրել հայի՝ Հայկական լեռնաշխարհում ազատ ու ինքնուրույն ապրելու իրավունքը: Վտանգի պահերին հայ կինը կատարել է իր վեհագույն առաքելությունը, մարտնչել է, հերոսացել, ծնել հերոսներ ու դաստիարակել նրանց: Պատմաբանի տաղանդավոր գրիչը, պատմական իրադարձությունների խորքը թափանցելու և հետաքրքիր ընդհանրացումներ կատարելու ձիրքը, վիճելի գիտական հիմնախնդիրները նորովի լուսաբանելու ունակությունը հեղինակին հնարավորություն են ընձեռել գիտական պատշաճ մակարդակով հանրագումարի բերել կին հայդուկի նկարագիրն ու գործած հերոսությունները: Մենագրության մեջ պատմաբանական վերլուծության են ենթարկված հերոս հայուհիների կյանքին զուգորդված բոլոր կարևոր իրադարձություններն ու դեպքերը: Միանգամայն իրավացի էր Գարեգին Նժդեհը, երբ շեշտում էր, որ «կնոջ հայրենասիրությունը որպես աստվածային կրակ, բոց ու ջերմություն, կարթնացնի քնած առյուծն իր ժողովրդի մեջ»: XIX դարավերջի և XX դարասկզբի պատմաշրջանում տեղի ունեցող իրողությունների ազգային-ազատագրական պայքարի բովում հեղինակը փնտրում է հայրենասեր հայուհիներին՝ հայ կանանց, հայ մայրերին, որոնք իրենց սիրանքներով հետ չեն մնացել տղամարդկանցից՝ սեփական ժողովրդի փրկությունը բարձր դասելով անձնական երջանկությունից, կյանքը նվիրաբերելով ազգի ազատագրությանը: Մենագրության երկու գլուխներում լուսաբանվում է հայոց հերոսական պատմության տարբեր փուլերում, ֆիդայական պայքարի և ինքնապաշտպանական հերոսամարտերի տարիներին ազատամարտի մասնակից և սիրագործություններով աչքի ընկած հայուհիների գործունեությունը:

Գրքի գլուխներն ունեն հայ կնոջը, հայ մորը ձևաված նժողկայան հայտնի ու խորախորհուրդ խոսքերով բնաբաններ, որոնք գաղափարական առումով անմիջականորեն առնչվում են տվյալ գլխի բովանդակությանը: Աշխատության առաջին գլխում, որը վերնագրված է «Հայոց ազատագրական շարժման հայդուկային (ֆիդայական) պայքարի մասնակից հայուհիները» (էջ 8-75) անդրադարձ է կատարվում հայոց ազատամարտի հայդուկային (ֆիդայական) պայքարի մասնակից կանանց, այն հերոսուհիներին, որոնք մասնակցություն են ունեցել 1890-1900-ական թթ. ինքնապաշտպանական հերոսամարտերին՝ Սասունի, Չեթոնի, Վանի և այլ ազատամարտերին, 1905-1906 թթ. հայ-թաթարական կռիվներին և այլն: Ընթերցողին ներկայացվում են ոչ միայն կռվի դաշտում մարտնչող հայ կանանց կերպարները, այլև հայ մայրերի հերոսապատումը, որոնք մայրական հոգատարություն ու օժանդակություն են ցուցաբերել ֆիդայիներին, հսկել են նրանց թաքստոցները, անհրաժեշտ տեղեկություններ հասցրել հերոսներին, զբաղվել են հետախուզությամբ, խնամել ու բուժել են վիրավորներին: Հայ հերոս կանանց թվում են Սոսե Մայրիկը, Սառա Մայրիկը, Նունե Մայրիկը (սույն ինքը՝ Նունե Քոյանը), Աննա Մայրիկը, Կոմիտե Մայրիկը, Դրախտի Մայրիկը՝ Նանիկ Ջիսույան, Ազգային Մայրիկը և ուրիշներ: Մայրի՛կ, ահա թե ինչ բնորոշում է տվել ժողովուրդն անձնական երջանկությունը հայրենիքի ազատագրության գործին նվիրված մայրերին՝ փաստելով նժողկայան հայտնի խոսքի բովանդակությունը՝ մայրը միշտ էլ իր հոգուց մի բան տեղափոխում է իր զավակների սրտի մեջ: Նման առյուծածին մայրերն են, իսկապես, որ ի չիք կդարձնեն «Հայաստանը պաշտպանող արիեստական ամբողջությունները»:

Աշխատությունը փաստում է՝ հայ հերոսուհիները կատարել են իրենց սրբագույն առաքելությունը, որը փոխանցվել է նաև սերնդեսերունդ՝ հասնելով մինչև մեր օրերը: Թեև ըստ ֆիդայական գործող կանոնների՝ հայ կանանց արգելված էր մասնակցել հայդուկային կռիվներին՝ նրանց՝ օջախի և ընտանիքի պահապանների կյանքը վտանգի տակ չդնելու համար, բայց նշված օրենքին չենթարկվեցին հայ հերոսուհիները՝ կռիվներին մասնակցելով ծայտված տղամարդու հագուստով: Նման հերոսուհիներից էին հերոսամարտի տարեգրության մեջ իրենց անփոխարինելի դերն ունեցող Սոսե Մայրիկը, Տրոնքցի Շուշանը, Մշո դաշտի սուրհանդակ Մարիամը, մշեցի հերոսուհի Իսմին, նշանավոր հայդուկապետ Սևաթեցի Սաթոյի կինը՝ Մարո Ղարաբեշիշյանը, կին գինատար հայդուկ Ճաղիկը, հռչակավոր առաջնորդ ֆիդայապետ Արաթոյի քույրը՝ Կարմիր Իրիցու տան Գյուլեն, Սասունի ինքնապաշտպանության հերոսուհիներից Շաքեն (մենագրության հեղինակի պապի՝ Սիմոն Հակոբյանի հարազատ մորաքույրը), ազգային և պետական նշանավոր գործիչ Կարո Սասունու մայրը՝ Աննա Մայրիկը, գեյտեգուզանցի Հռիփսիմե տատիկը (Ընփո Տալո), որը, չնայած կույր էր, բայց բոլոր ֆիդայիներին ճանաչում էր ձայնից՝ զանազանելով նույնիսկ ֆիդայիների ու թշնամիների հրացանների ձայները, հեղափոխական պայքարի նվիրյալներ, ազատագրական գործիչներ Իսկուհի Պալճյան-Թիրաթյանը, Չարուհի Տերոյանը (Ժենյան), Իսկուհի Տյուպենտոնյանը (Օրիորդ Հուստիկ), Սոֆի Արեշյանը-Օհանջանյանը, Ժենյա Ադամյանը և ուրիշներ: Հայ հայդուկային պայքարի հզորագույն դեմքերից է եղել Աննա Մայրիկը՝ Խուլքի շրջանի Ահարոնք գյուղի հեղափոխական ոգին: Նա Սասնո լեռնաշխարհի այն կանանցից մեկն էր, ով իր ամբողջ կյանքի ընթացքում զբաղվեց հանրային ու հեղափոխական գործերով, զգալով թուրք-թրդական հարձակումների վտանգը, որդիներին ուսանելու և հեղափոխական գերծունելություն ծավալելու հատուկ կարգադրություն էր տվել: Նա իր ազդեցությունն ուներ ամբողջ լեռնաշխարհի բնակչության վրա և դարձավ այնպիսի ղեկավար ուժ, որին հաշվի էին առնում ոչ միայն հայ իշխաններն ու քուրդ աշիրեթապետները, այլև շրջանի թուրք կառավարիչները: Նա իր զորավոր նկարագրով, համարձակությամբ և խելքով գրավել էր բոլորի ուշադրությունը: Գրիգոր Տեր-Մկրտչյանի հայդուկային խմբում է կռվել Մարիամ Մակարյանը, որը հայտնի էր Մարո անունով: Մարզվանում հայտնի ֆիդայուհի էր Մարինոսը, որը գործել է Շմավոնի հետ: Վասպուրականում է գործել Չարուհին՝ Վազգեն Տերոյանի քույրը և Պետոյի նշանածը: Հաճում ակտիվ գործունեություն է ծավալել Սուրադի (Համբարձում Պոյաճյան) քույրը՝ Հայկանուշը: Գևորգ Չաուշի խմբում կռվել է Խարս գյուղից Չարուհին (Չըրե): Կին հայդուկներից էր նաև Առվառինջ գյուղից Խանիկը: Հայդուկային պայքարի ակնառու դեմքերից է եղել Ազգային, որը քաջ հայդուկ Տուրքախի կինն էր: Կին հայդուկներից էր ծնունդով Վասպուրականցի անզուզական Սոսեն՝ Սոսե Մայրիկը՝

Աղբյուր Սերոբի կինը (1868-1953 թթ.: Նա իր մարմնավորած տիպարով և սերունդներին կտակած պատգամներով մեր ազգային ինքնության և հպարտության աղբյուր դարձավ: Իր ապրած կյանքով և նվիրվածությամբ Սոսեն արդեն լիովին պատրաստ էր Ֆիդայական կյանքին, երբ 1895 թ. Սերոբը վերադարձավ պանդխտությունից և պայթարի դրոշը պարզեց ոչ միայն Վասպուրականում, այլև Սասունում և շրջակա տարածքներում: Սերոբի խմբում որպես շարքային մարտիկ ընդգրկվեց Նաև Սոսեն՝ պատրաստ կրելու բոլոր դժվարություններն ինչպես Սերոբի խմբի յուրաքանչյուր հայրուկ: Հայդուկային խմբում կնոջ անկայությունը բացառող՝ չգրված, սակայն սրբորեն պահպանվող կարգը շրջանցվեց նաև այն պատճառով, որ Սերոբն ու Նրա ընտանիքն անընդհատ հետապնդվում էին թուրքերի կողմից և այլ ելք չկար, ուստի նա ստիպված էր Սոսեին իր հետ տեղափոխել Սասունի լեռները: Ամուսնու, հրամանատարի և անվեհեր հայրուկապետի կողքին ազատասեր հայուհին կարողացավ դիմակայել բոլոր դժվարություններին: Աչքի ընկնող հերոսուհիներից են եղել Մոկունք գյուղից Եսթերը, Գևորգ Չաուշի գինակիցներից Եղսոն, Սաթո Օհանջանյանը, Սատան Սիմեյանը և այլք:

Ուշագրավ է, որ աշխատության էջերում հայ կինը մարմնավորվում է ոչ միայն որպես մարտիկ, հեղափոխական գործիչ, ազգի նվիրյալ, այլև ընտանիքի պահապան, որն իր ընտանիքը դարձնում է ազգային դիմադրության օջախ. մի դեպքում Նրան տեսնում ենք գենքը ձեռքին սիրանքներ գործելիս, մյուս դեպքում՝ վտանգի պահերին արցունքոտ աչքերով թոնիրը համբուրելիս և Աստծուն աղոթելիս, որ իր բացակայությունը երկար չտևի պապենական օջախից: Նա իր զավակներին կարգադրում է կյանքը նվիրաբերել հայրենիքի ազատության սրբագույն գործին, զավակ չունենալու դեպքում՝ ինքն է ձի հեծնում՝ գինվորագրվելով պայթարին:

Աշխատության երկրորդ գլխում, որն ընդկարկում է 75-249 էջերը, համապատասխան արխիվային և այլ փաստաթղթերի հանգամանալից վերլուծությամբ ցույց է տրված Վասպուրականի, Շապին-Գարահիսարի, Մուսա լեռան, Ուրֆայի, Տարոնի, Խնուսի, Սասունի, Կիլիկիայի և այլ վայրերի՝ 1915-1923 թթ. ինքնապաշտպանության հերոսամարտերի մասնակից հայուհիների սիրագործությունները, որոնց մի մասի անուններն առաջին անգամ են հիշատակվում: Հեղինակը մեծ ոգևորությամբ բացահայտում է իրենց կյանքը հայրենիքին նվիրած այնպիսի հայուհիների հերոսական գործունեությունը, ինչպիսիք են՝ Աղավնի Վարդապետյանը, Սրբուն, Սևոն, Ռպեն, Վերոնիկա Թանջուրյանը, Մարիամ Թաշչյանը, Վարդուհի Գաբիկյանը, Շուշան Գապայանը, Մանուշակ Մանուկյանը, Վարդեր Չեյթյանը, Սուլթան Սիմյանը, Եղիսաբեթ Յոթնեղբայրյանը, Գյուլինարը, օրիորդ Խաթուն Չավուշը (Յափունճյան), Սուլթան Տեր-Մարկոսյանը, Նվարդ Թեյանը, Ակյուլինե Խանջյանը և շատ ու շատ հայտնի և ոչ այնքան ճանաչում ունեցողները, որոնց գերծունեության մասին, ցավոք մինչ այժմ ռուսերեն լեզվով չկար մեկ ամբողջական ընդհանրացնող աշխատություն: Այս խոնրահ հերոսուհիները, ովքեր թե՛ մարտի դաշտում, թե՛ թիկունքում պայթարել են մեր ժողովրդի ազատագրության և հոգևոր ու մտավոր զարգացման համար, հաճախ շեղվել են հայ հասարակության մեջ ընդունված նորմերից և խորը արմատներ ձգած սովորություններից, զատվել հայ կնոջ ավանդական և նահապետական կոչումից, որն արել են հայրենիքի ու սեփական ժողովրդի շահը հաշվի առնելով, Նրա լուսավոր ապագայի եթե ոչ հստակ գիտակցությամբ, ապա հավատով, որ այդ ապագան մերն է լինելու:

Այսպիսով՝ սույն մենագրությունը հայ ժողովրդի հերոսական անցյալի, ազատագրության համար մղվող դարավոր պայթարի նկատմամբ պատմաբանի մեծ գնահատանքի և սիրո վկայագիրն է, որն էլ ուժ է հաղորդել հեղինակին տարիներ շարունակ պրպտել արխիվային ֆոնդերը, ուսումնասիրել հուշագրությունները, հայտնաբերել նաև անհայտ վկայություններ հայ հերոսուհիների մասին: Նրանց հայրենասիրությունն ու խիզախությունը, ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ անլեցուն պատասխանատվությունը ճշմարիտ չափանիշներ են նաև մեր օրերում:

**Կարինե Եղիազարյան - պ.գ.թ., դոցենտ
Մերի Հովհաննիսյան - բ.գ.թ.**